

**XAYRIDDIN SULTONOV ASARLARIDAGI EMOTSIONAL-
EKSPRESSIV LEKSIKANING IFODA SIFATIDAGI ROLI**

Abdullayeva Yulduz

Navoiy davlat universiteti O'zbek tili va adabiyoti
yo'nalishi 3-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15406511>

Annotatsiya. Ushbayriddin Sultonov ijodida emotsional-ekspressiv leksik maqolada emosional-ekspressiv leksik mahsulotning qo'llanish xususiyatlari, hujjat matndagi ifodaviy yuklamasi, obrazlar ishtirokidagi ahamiyati, o'quvchiga ta'sirchanlik nazoratidagi o'rni tahlili.

Kalit so'zlar: emotsional leksika, ekspressivlik, stilistik vosita, badiiy ifoda, Sultonov, obrazlilik.

Ada matnning ta'sirchanligi, o'quvchiga etkazib beriladigan g'oya va hissiyot kuchi, asosan, til orqali ifodalanadi. Bunda emotsional va ekspressiv leksika muhim rol o'ynaydi. Xayriddin Sultonovning adabiyot-publitsistik va ilmiy asarlarida bu leksik mahsulotlarning o'rni katta kasb ahamiyatiga ega bo'ladi. U o'zining teran tafakkuri, til sezgirliigi orqali emotsional-mazmuniy kuchga ega bo'lgan birliklar orqali o'quvchini fikrga, hisga undaydi. O'zbekistonning jo'shqin gobelenlaridan bo'lgan adabiy maestro Xayriddin Sultonov o'zining teran mushohadalari va hissiy teranligi bilan kitobxonlarni maftun etadi. Boy madaniy merosga boy zaminda tug'ilgan Sultonovning hayotiy tajribasi va tarbiyasi uning adabiy ijodiga katta ta'sir ko'rsatadi. Sultonov qalami sahifalar bo'ylab raqsga tushadi, insoniyat kechinmalariga mos keladigan ertaklarni to'qiydi. Uning asarlari borliqning murakkabliklarini o'rganadi, sevgi, yo'qotish va hayotimizga rang beradigan son-sanoqsiz his-tuyg'ularni o'rganadi. Sultonov o'z asari orqali inson qalbining yorqin portretini chizib, o'quvchilarni o'z his-tuyg'ulari chuqurligi haqida mulohaza yuritishga chorlaydi.

Emotsional leksika his-tuyg'uni ifodalovchi, sub'ektiv baho bildiruvchi so'zlardir. Ekspressiv leksika esa tilning obrazlilik, ifoda kuchli, ta'sirchanlik suyuqlik kuchaytiruvchi majmuasidir. Ular ko'pincha sifatli ma'no yukini saqlab xizmat qiladi: metafora, epitet, ba'zan ijtimoiy-lingvistik birliklar, kinoya, qarama-qarshi obrazlar, aforizmlar va tashqi ko'rinish. Adabiyotdagi emotsional-ekspressiv leksika deganda o'quvchilarda kuchli his-tuyg'ularni uyg'otuvchi so'z va tillardan foydalanish tushuniladi. Ushbu lingvistik vosita muallifning qarashi va o'quvchi qalbi o'rtasida ko'prik vazifasini o'taydi va hikoyani chuqurroq bog'lash va tushunish imkonini beradi. So'zlarni sinchkovlik bilan tanlash orqali mualliflar o'quvchilarni hikoyaning markaziga olib boradigan his-tuyg'ularning gobelenini yaratishlari mumkin. Shekspir

tragediyalarining yurakni larzaga soladigan nasridan Rumiylarining o'zbek misralarigacha tuyg'u tili adabiyotda qudratli kuchdir. "Sog'inish", "azob", "ekstaz" kabi so'zlar kitobxonlarda son-sanoqsiz his-tuyg'ularni uyg'otish, ularni muallif yaratgan dunyoga singdirish qudratiga ega. Xayriddin Sultonovning asarlarida vaziyatni yangilash ega emotsional-ekspressiv birliklar keng qo'llanilishi harakati:

Baholovchi birliklar: "vahshiyona, qudratli, ulug', buzg'unchi, asl, najotkor, muqaddas, jaholatli" kabi so'zlar orqali muallif voqelikni baholaydi, o'quvchining hissiy reaksiyasini uyg'otadi.

Hissiy dialoglar va ichki monologlar: "Nechun shunchalar jim edik biz?!" kabi ritorik savollar bilan to'la jumlar orqali o'quvchining dard bilan bo'lishishiga erishiladi.

Metafora va iboraviylik: "So'z – yurakning nidosi", "Til – ma'naviyat ko'zgusi", "Adabiyot – xalq ruhining in'ikosidir" kabi birikmalar muallifning ekspressiv til uslubini ko'rinishi.

Sultonov milliylik va ma'naviyat yozganda, o'zbek xalqining qadriyatlari haqida emotsional yuklama orttirgan so'zlardan qarab: *ona tilim, yurt, vijdon, or-sharaf, halollik, o'zlik, jasorat, sadoqat, farzandlik burchi*. Bu birliklar o'zbek madaniy ongida kuchli semantik-assotsiativ manoga ega bo'lib, emotsional ta'sirchanlikni kuchaytiradi.

Sultonov o'z maqola va asarlarida ekspressiv so'zlar yordamida kuchli dramatik effekt hosil qiladi. U jamiyatdagi og'riqli masalalarni ta'sirchan, hisyotlarga boy tilda ifodalaydi. Masalan, jamiyatdagi ma'naviy faoliyatni "so'zsiz faryod", "savodsizlikdan balandroq tovushlar yo'q" kabi obrazli iboralar bilan ta'rifiylaydi. Sultonov ijodida emotsional til ishq, yo'qotish mavzularini, insoniy munosabatlarning nozik tomonlarini o'rganishda vosita vazifasini o'taydi. Sultonov so'zlardan mohirona foydalanishi orqali inson ruhiyatining tub-tubiga kirib boradi, qalbi va qalbi murakkab tomonlarini ochadi. Sultonov his-tuyg'ularni nafasat va teranlik bilan etkazish uchun turli adabiy usullardan foydalanadi. Sultonov ijodi jonli obrazlardan tortib lirik nasrgacha bo'lgan tuyg'u simfoniyasi bo'lib, o'quvchilarni his-tuyg'ular hukmron bo'lgan, insoniy kechinmalarni ochib beradigan dunyoga tortadi. Sultonov ijodida muhabbat va yo'qotish o'zaro bog'lanib, o'quvchilarning qalbini tortadigan tuyg'ularning jo'shqin gobelenini yaratadi. Sultonov ushbu mavzularni o'rganish orqali o'quvchilarni insonlar o'rtasidagi munosabatlarning go'zalligi va og'rig'i haqida fikr yuritishga taklif qiladi, sevgining mo'rt, ammo bardoshli tabiatini yoritadi.

Garchi Sultonov ko'pincha ilmiy-publitsistik yo'sinda yozgan bo'lsa-da, uning matnli hissiyotga boy obrazli til hissiyotlarida. Bu uning uslubining o'ziga xosligini namoyon etadi. U ilmiy fikrni sof quruqlikda emas, balki badiiy-estetik kayfiyatda yetkazadi: "Ma'naviyatsiz jamiyat yangi ildizsiz daraxtday – mayin shamolda ham yiqiladi." Bu kabi jumlarlar ekspressivlik orqali fikrning kuchini qayta va o'quvchini mulohaga undaydi. Sultonov asarlarining emotsional manzarasida konflikt va yechim jonli detallar bilan namoyon bo'ladi. Sultonov so'z qudrati bilan insoniy tuyg'ularning to'liqini suvlarida kezib, o'quvchilarni hayot yo'lining pastu past cho'qqilarida yetaklaydi. Sultonov yozgan gobelenda konflikt o'z o'rnini yechimga bo'shatib, musibat qarshisida umid va najot ko'rinishini taqdim etadi. Sultonov o'zining emotsional so'z gobelenini to'qiganda, kitobxonlar yurakni ezuvchi qayg'udan tortib, eyforik quvonchgacha bo'lgan hissiyotlar rolikiga tushib qoladilar. Bu xuddi bir quti shokolad uzatilgandek; Siz bundan keyin qanday his-tuyg'ularga ega bo'lishingizni hech qachon bilmaysiz, lekin o'zingizga berilib ketishdan boshqa ilojingiz yo'q. O'quvchilar Sultonovning so'zlarini shunchaki o'qimaydi; ularni his qiladilar. Uning hissiy leksikon shunchaki sahifada o'tirmaydi; u sakrab chiqib yuragingizni quchoqlaydi. O'quvchilar bila turib bosh iring'ab, ko'z yoshlari oqayotgani yoki Sultonovning hissiyot olamiga sho'ng'iganidan keyin yangi umid bilan to'lib-toshganini ko'radi.

Xayriddin Sultonov ijodi emotsional-ekspressiv leksikaning badiiy matndagi kuchli vosita sifatida. Uning asarlarida bunday birliklar orqali oddiy obrazlar, balki o'quvchida hissiy rezonans, ichki mulohaza uyg'otiladi. Emotsional til – Sultonov uslubining ajralmas qismi bo'lib, bu jihat uni o'zbek adabiyot tilining taraqqiyotidagi o'ziga xos siymo sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sultonov X. So'z sehri . – Toshkent: Fan, 1984.
2. Sultonov X. O'zlik iztirobi . – Toshkent: Ma'naviyat, 2006.
3. Jo'rayev M. Stilistikning material matndagi roli . – Toshkent, 2019 yil.
4. Karimov B. Emotsional va ekspressiv birliklar lug'ati . – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
5. Ziyokorov M. Adabiy til va uslub masalalari . – Toshkent, 2020.

